

Едоський трактат у регулюванні роботи дипломатичних представництв Російської імперії в Японії

О. Б. Кириченко

У статті здійснено спробу проаналізувати зміст російсько-японського трактату 1858 р., приділяючи основну увагу тим його пунктам, що стосуються призначення, прав та обов'язків дипломатичного агента та консулів Російської імперії в Японії. Розглядаються особливості впровадження у життя положень договору, на основі чого робиться висновок про реальні, а не задекларовані цілі Російської імперії під час укладення угоди. Архівні документи дають змогу дізнатись про оцінку договору 1858 р. сучасниками подій.

Ключові слова: Едоський трактат 1858 р., Ансейські договори, Російська імперія, Японія, консул, дипломатичний агент.

Дипломатичні відносини між Російською імперією та Японією були встановлені Сімодським трактатом 1855 р. У статі 6 цього договору було зазначено, що російський уряд призначить консула до порту Сімода або до Хакодате «коли визнає це за необхідне» [6, л. 5]. У грудні 1857 - січні 1858 р. головним казначейством були виділені кошти на відкриття консульства в Японії [3, л. 1-19], проте на час підписання Едоського трактату російський консул все ще не прибув на місце служби.

Метою підписання нового договору з Японією визнавалось розширення дружніх відносин між державами та встановлення торгівлі на більш міцних засадах. Одним із важливих пунктів трактату була стаття про отримання імператором всеросійським права призначити дипломатичного агента до двору тайкуна японського. Навзаєм тайкун японський мів призначити свого дипломатичного агента до Санкт-Петербургу.

Російсько-японський договір 1858 р. досліджували такі вчені, як: Е. Я. Файнберг [14], Дж. О. Ленсен [16], С. Накамура [11], Л. М. Кутаков [9], П. Е. Подалко [12], М. Ослін [15], Н. О. Алепо [8] тощо. В історіографії російсько-японський трактат 1858 р. прийнято називати торговим договором. Проте, розвиток подій після підписання документу показав, що його положення, котрі стосувались російсько-японської торгівлі, мали переважно декларативний характер. Значна увага у трактаті 1858 р. була приділена призначенню російського дипломатичного агента та консулів до Японії. Тож метою нашої статті є аналіз змісту Едоського трактату і з'ясування умов та особливостей впровадження в життя тих його статей, що стосувались відкриття та діяльності дипломатичних представництв Російської імперії в Японії.

Трактат був укладений в Едо (з 1868 р. – Токіо) 7 (19) серпня 1858 р. [5, л. 4 - 6]. Уповноваженим імператора всеросійського виступив віце-адмірал Є. В. Путятін (1803 – 1883). Від імені тайкуна договір підписали високі державні сановники: Нагаї-Гембано-Камі, Іновайе-Сінано-Камі, Івасе Хіґоно-Камі та Тсуда-Ханзабро.

Є. В. Путятін був не лише підписантом договору – він був ідейним натхненником встановлення російсько-японських дипломатичних відносин. В одному зі своїх донесень начальству за 1856 р. він писав: «Інша звістка полягає у призначенні в Японію генерального консула Сполучених Штатів Таунсенда Харріса... На цю обставину не зайвим буде звернути увагу Міністерства закордонних справ, щоб з нашого боку була відправлена особа у званні не нижчому генерального консула з пристойним штатом...» [3, л. 1].

Едоський трактат став одним з п'яти Ансейських договорів, укладених сьогунатом Токуґава у 1858 р. із західними державами: США (29 липня), Голландією (18 серпня), Росією (19 серпня), Великою Британією (26 серпня) та Францією (9 жовтня). Як і у випадку з Сімодським трактатом, американцям першим вдалось добитись згоди японців на укладення договору.

Стаття 1 Едоського трактату підтверджувала те, що положення Сімодського договору 1855 р. залишались в силі, але пояснювальні статті до нього, де серед іншого згадувалось питання призначення російського консула до Японії, були відмінені. У трактаті 1855 р. було зазначено, що російські консули будуть призначені з 1856 р. На момент підписання Едоського договору консул Російської імперії все ще не прибув до Японії, хоча у Санкт-Петербурзі активно йшла підготовка до відкриття консульства. Тож в Едоському трактаті йшлося вже не про призначення, а про права російського генерального консула. Окрім того, був відмінений додатковий трактат, укладений у Наґасакі в 1857 р., де для росіян були визначені правила торгівлі у відкритих портах Японії.

Більший інтерес для нас становить стаття 2 Едоського трактату. Незважаючи на те, що договір називають торговим, його змістовна частина починається не з питань торгівлі, а з проблеми налагодження дипломатичних контактів. Імператор всеросійський отримував право призначити дипломатичного агента до двору тайкуна японського. Згідно Віденського протоколу 1815 р., дипломатичні агенти розподілялись на три класи:

- послы;
- посланники, міністри та інші уповноважені при государях;
- повірені у справах, уповноважені при міністрі закордонних справ [13, с. 531-532].

Втіленням у життя ст. 2 Едоського трактату стало призначення у 1871 р. дипломата Є. К. Бюцова (1837 – 1904) на посаду повіреного у справах в Японії. Тринадцять років, котрі минули з моменту отримання права призначити дипломатичного агента до Японії до моменту реалізації цього права, свідчать про не досить високий ступінь зацікавленості вищого керівництва Російської імперії у розвитку російсько-японських відносин. Термін «повірений у справах» був розрахований на дипломатів, які очолюють місію у державах, куди з певних причин неможливо або небажано відправити дипломата більш високого рангу, незважаючи на те, що між країнами встановлені дипломатичні відносини.

На момент відкриття російської дипмісії в Японії формулювання «призначення дипломатичного агента до двору тайкуна японського» вже втратило свою актуальність. А вже у 1868 р. в Японії відбулась реставрація влади імператора. Тому 12 липня 1872 р. Є. К. Бюцов вручив свої вірчі грамоти імператору Муцухіто.

Згідно Едоського трактату, російський дипломатичний агент отримував право постійного проживання в Едо. Проте спочатку російське дипломатичне

представництво було відкрите у Йокогамі. Є. К. Бюцов витратив чимало часу на пошук приміщення для російської місії у Токіо. 7 (19) серпня 1872 р. він направив листа на ім'я міністра закордонних справ Японії Соесіми Танеомі, де повідомив про покупку будинків у японця Ватанабе Сюсай. Йшлося про придбання території у районі Сураґадай. 5 вересня 1873 р. Є. К. Бюцов знов звернувся до місцевої влади за дозволом щодо придбання ділянки землі під спорудження будинків для дипломатичного представництва Росії у районі Тораномон. Коли у 1874 р. до Японії прибув наступник Є. К. Бюцова К. В. Струве (1835 – 1907), йому довелось орендувати віллу у Йокогамі, адже будівництво місії у Токіо все ще не було завершене [17, р. 26].

Російський дипломатичний агент та генеральний консул отримували право вільно пересуватись всією територією японської держави. Японський дипломатичний агент та генеральний консул в Росії отримували аналогічні права.

Однією з вимог Ансейських договорів було відкриття деяких японських портів. Згідно статті 3 Едоського трактату, японський уряд відкривав порти Канаґава (Йокогама) та Хьоґо (Кобе). Наступна стаття дозволяла російському уряду призначити консулів чи консульських агентів до всіх відкритих для російської торгівлі портів Японії. Фактично призначення російських консулів до Японії відбувалось наступним чином:

- до Хакодате у 1858 р. був призначений консул;
- до Наґасакі у 1868 р. – виконуючий обов'язки консула;
- до Йокогами у 1871 р. – генеральний консул, який суміщав цю посаду із посадою повіреного у справах;
- до Кобе у 1881 р. – виконуючий обов'язки консула.

Консул – це посадова особа, однією з основних функцій якої є захист прав та інтересів торгівлі. Через те, що обсяги російсько-японської торгівлі були мізерними і кількість росіян, які перебували в Японії, була зовсім незначною, російський уряд не поспішав скористатись отриманим правом призначити консулів до всіх відкритих портів.

Згідно статті 4 Едоського трактату, японський уряд зобов'язувався виділити місце для будинку консула. Проте, коли 24 жовтня (5 листопада) 1858 р. перший російський консул Й. А. Гошкевич (1814 – 1875) прибув до Хакодате, у нього виникли значні труднощі з отриманням дозволу місцевої влади на виділення ділянки землі для будівництва консульства.

Стаття 5 надавала росіянам право зводити різноманітні будівлі на японській землі, окрім військових укріплень. У 1861 р. це положення було порушене екіпажем російського корвету «Посадник», капітан якого розпочав будівництво військово-морської станції на берегах князівства Цусіма. Цей інцидент став причиною загострення відносин між Російською імперією та Японією, котру підтримувала Велика Британія. Консул Й. А. Гошкевич – єдиний на той час представник Росії в Японії – опинився у досить складній ситуації, адже екіпаж «Посадника» діяв згідно наказу великого князя Костянтина Миколайовича, який, на відміну від голови російського зовнішньополітичного відомства О. М. Горчакова, не вважав за необхідне рахуватись із російсько-японськими трактатами. Захоплення стратегічно важливої Цусіми могло спровокувати

серйозний конфлікт з британцями, тож імператор Олександр II видав наказ про ліквідацію станції.

Серед іншого стаття 5 дозволяла росіянам будувати в Японії свої церкви, а стаття 7 зобов'язувала уряд Японії припинити прояви зневаги до християнських символів. У 1859 р. за ініціативою консула Й. А. Гошкевича у Хакодате була збудована Церква Воскресіння Христового. 13 листопада 1860 р. її освятив ієромонах Філарет, який прибув для цього у Хакодате. Ним же була здійснена перша літургія [10, с. 87]. Консульський священик о. Микола (І. Д. Касаткін), який прибув до Японії у 1861 р., щоб змінити літнього священнослужителя В. Є. Махова, розпочав активну місіонерську діяльність, хоча заборона на сповідь християнства була знята японською владою лише у 1873 р.

Стаття 6, згідно якої росіяни отримували право жити в містах Едо та Осака виключно для ведення торгівлі, не була втілена у життя за відсутності бажаних скористатись цим правом.

Стаття 8 визначала межі, в яких росіяни могли пересуватись територією Японії. Окремо було сказано про місто Кіото – до нього не можна було наблизитись на відстань меншу, аніж 10 рі (1 рі = 3,927 км), адже на той час вказане місто було резиденцією японського імператора.

У наступній статті було сказано про те, що торгівля росіян з японцями буде відбуватись вільно, без усялякого втручання з боку представників влади обох держав. Порушень цієї статті зафіксовано не було, адже, як писав дипломат Є. К. Бюцов: «З різних причин, у розгляд яких не місце входити тут», у Росії не виникло торгових відносин з Японією [4, л. 36]. Згідно консульських донесень за 1870 р., знайдених нами в Архіві зовнішньої політики Російської імперії, протягом року до Наґасакі заходили 3 російські торгові кораблі (116 англійських, 98 американських, 64 німецьких) [2, л. 8]. До Хакодате у тому ж році заходили 2 російських комерційних судна (39 англійських, 27 американських, 13 німецьких) [1, л. 51]. Зміст статті 10, де були визначені митні тарифи, мав практичне значення лише для петропавлівського купця О. Ф. Філіппеуса – єдиного російського підприємця, кораблі якого заходили до японських портів.

Японський уряд, побоюючись ввезення до країни опіуму, ввів у договір спеціальну статтю про те, що у разі виявлення на російських судах опіуму, представники японської влади мали право його відібрати та знищити. Щодо зброї – її можна було продавати лише уряду Японії чи іноземцям.

Стаття 13 впорядковувала правила обміну валют. За свідченням сина консульського священика Василя Івана Махова, для обміну срібних європейських монет на японські гроші потрібно було мати записку від консула, де була вказана сума, котру дозволялось обміняти [10, с. 85], хоча таке правило не було оговорене у трактаті.

Розгляд спірних питань між росіянами та японцями мав проводитись російським консулом разом із представниками японської влади. У разі звинувачення росіян вони мали нести покарання за російськими законами. За свідченням Є. К. Бюцова, російських підданих у Японії було так мало, що випадки, коли консул мав би виконувати обов'язки судді, були дуже нечисленними. Але іноді дипломатам все ж доводилось вирішувати складні проблеми, спричинені неадекватною поведінкою їхніх співвітчизників. Однією зі складних ситуацій, яку

довелось розв'язувати Є. К. Бюцову, став конфлікт між росіянами та японцями під час пожежі у посту Корсаковський на Сахаліні. 9 (21) листопада 1873 р. студент Генерального консульства в Японії Єльницький доповідав Є. К. Бюцову обставини конфлікту. Вночі з 10 на 11 квітня загорівся сарай з дровами, що належали японцям. Причиною пожежі був підпал, вчинений російськими солдатами. Коли власники дров намагались загасити пожежу, солдати кидали у них камінням та палками. Потім за наказом офіцера солдати стали ламати інший сарай. Також росіяни спалили брандспойти, принесені японцями. Дехто з японців був побитий. У звіті студент відмічав, що японський чиновник Міямото залишився задоволений проведенням представником консульства слідством та його результатом [7, л. 10].

Усі вимоги щодо конфіскацій та виплати пені за порушення статей трактату мали пред'являтися консулу. По прибутті російського купецького судна до японського порту капітан мав протягом 48 годин пред'явити митному управлінню документи від російського консула про те, що всі судові папери відповідають встановленим вимогам та передані в консульство. Хоча кількість російських пароплавів, котрі заходили до японських портів була зовсім незначною, та й ті іноді нехтували виконанням цього правила. У 1868 р. начальник митного управління м. Наґасакі направив листа консулу Пруссії Р. Ліндау, який за згодою між російським та пруським урядами був залучений до розв'язання спірних питань між росіянами та японцями. У листі містилось прохання віддати наказ капітану російського пароплава «Коммодор» сплатити пеню за невчасну явку до митного управління. Представники митниці висловлювали побоювання про те, що цей випадок може стати прецедентом для інших у майбутньому [4, л. 3].

Важливе значення мала стаття 16, згідно якої всі права та привілеї, котрі будуть надані іншим націям, мали бути розповсюджені і на росіян. Коли на посаду консульського агента Російської імперії у Наґасакі був призначений вище згадуваний купець О. Ф. Філіппеус, Є. К. Бюцов наказував йому суворо слідкувати за дотриманням японцями саме цієї статті договору 1858 р. [4, л. 35]. Хоча росіяни не використовували отримане право на торгівлю у японських портах, і розміри митних зборів не мали для них практичного значення – важливою була підтримка статусу великої держави, тобто Російська імперія прагнула мати всі ті привілеї, котрими користувалась на Далекому Сході Велика Британія, США, Франція.

Едоський трактат вступив у силу з 1 липня 1859 р. У додатках до трактату було зазначено, що у тих портах, де не було російського консула, його обов'язки міг виконувати консул будь-якої іншої дружньої з Росією держави. Наприклад, у Наґасакі російськими справами деякий час опікувався консул Пруссії.

Японські митники отримували право призначати своїх чиновників на російські купецькі судна, що заходили до японських портів. Судна, котрі залишали порт, мали повідомити про це митницю за 24 години, і наприкінці цього терміну вони отримували дозвіл на вихід. Якщо митниця не дала такого дозволу, вона мала негайно повідомити капітана та російського консула про причини, через які судно не може залишити порт. Але російські торговельні компанії не обтяжували роботою ані своїх консулів, ані японську митницю.

Про важливість договору 1858 р. як документу, що регламентував діяльність

російських дипломатичних представництв в Японії, свідчить лист Є. К. Бюцова новопризначеному консульському агенту у Наґасакі О. Ф. Філіппеусу, де він писав: «Трактати, укладені іноземними державами, і в тому числі і Росією з Японією, поставили іноземців у цій країні в абсолютно виключне становище, вилучивши їх цілком із під дії японських законів та підсудності місцевій владі...» [4, л. 34]. Консульський статут 1858 р., написаний для консулів в Європі та Америці, не охоплював всього кола діяльності у Японії. Але неповнота статуту компенсувалась тим, що у російсько-японських договорах достатньо докладно були визначені обов'язки консула. Тому, надсилаючи О. Ф. Філіппеусу вказівки та настанови щодо його майбутньої діяльності, Є. К. Бюцов вважав за необхідне відправити як консульський статут, так і копію договору 1858 р.

Російсько-японський трактат 1858 р. вважається одним з нерівноправних Ансейських договорів. На час його укладання Російська імперія входила у коло великих держав, а Японія була об'єктом експансії західних держав. Нерівноправність проявлялась у невідсудності громадян Російської імперії японським законам та неможливості для японського уряду самостійно встановлювати мита на імпорتنі товари. Коли на початку 80-х рр. XIX ст. японський уряд почав здійснювати спроби переглянути договори між Японією та великими державами, британський посланник сер Г. Паркес одразу висловив свій протест. Представник Російської імперії Р. Р. Розен (1847 – 1921) виступав у цих дискусіях скоріше спостерігачем, а не активним учасником, адже питання екстериторіальності та розміру митних тарифів, через незначну кількість російських громадян у Японії, не було для російських дипломатів настільки гострим, як для Великої Британії, представники торгових компаній якої у великій кількості прибували до японських портів.

Метою підписання трактату з боку росіян було не задеклароване прагнення встановити торгові зносини з Японією, а бажання підтримати статус великої держави, мати вплив на політичну ситуацію на Далекому Сході, не відстати від США та Великої Британії. Незважаючи на те, що деякі статті «торгового» договору між росіянами та японцями залишилися лише на папері, Едоський трактат став одним з основних нормативно-правових актів, які визначали права та обов'язки російських консулів та дипломатичного агента в Японії.

Примітки

1. *Архив внешней политики Российской империи* (АВПРИ). Ф. 161. Санкт-Петербургский главный архив II-3. Оп. 34. Д. 1. Л. 51.
2. *АВПРИ*. Ф. 161. Санкт-Петербургский главный архив II-3. Оп. 35. Д. 2. Ч. I. Л. 8.
3. *АВПРИ*. Ф. 161. Санкт-Петербургский главный архив IV-2. Оп. 119. Д. 1. Л. 1 - 19.
4. *АВПРИ*. Ф. 268. Консульство в Нагасаки. Оп. 559. Д. 1. Российского Императорского консульства в Нагасаки входящие бумаги за 1868 г. Л. 36.
5. *АВПРИ*. Ф. 150. Японский стол. Оп. 493. Д. 1414. Трактаты, заключённые между Россией и Японией в Иедо 7/19 августа 1858 г. Л. 4 – 6.
6. *АВПРИ*. Ф. 150. Японский стол. Оп. 493. Д. 1982. Трактаты с Японией. Л. 5.
7. *АВПРИ*. Ф. 150. Японский стол. Оп. 493. Д. 949. Донесения консула в Йокогаме. Л. 10.
8. *Алелко Н. А.* Проблемы формирования системы экономических отношений России

- и Японии в 60-е гг. XIX века / Наталья Александровна Алепко // Учёные записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета. – 2010. - № III-2 (3). – С. 4 - 9.
9. *Кутаков Л. Н.* Россия и Япония / Л. Н. Кутаков. – М.: Наука, 1988. – 384 с.
 10. *Махов И.* Хакодате (в Японии) / И. Махов // Морской сборник. – 1861. -№ 3. – Современное обозрение. – С. 85.
 11. *Накамура С.* Японцы и русские. Из истории контактов / Синтаро Накамура. – М.: Прогресс, 1983. – 304 с.
 12. *Подалко П. Э.* Российские дипломатические представительства в Японии. Из истории установления российско-японских отношений / Пётр Эдуардович Подалко // Япония сегодня. – 2001. – Февраль. – С. 24 - 25.
 13. *Положение относительно дипломатических агентов* // Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами / сост. Ф. Мартенс. – Т. III: Трактаты с Австрией. – С.-Петербург: Типография Министерства путей сообщения, 1876. - С. 531 -532.
 14. *Файнберг Э. Я.* Русско-японские отношения в 1697 – 1875 гг. / Эсфирь Яковлевна Файнберг – М.: Издательство восточной литературы, 1960. – 315 с.
 15. *Auslin Michael R.* Negotiating with imperialism: the unequal treaties and the culture of Japanese Diplomacy / Michael R. Auslin. – Cambridge: Harvard University Press, 2006. - 232 p.
 16. *Lensen G. A.* The Russian Push toward Japan / George Alexander Lensen. – Princeton: Princeton University Press, 1959. – 554 p.
 17. *Rosen R. R.* Forty Years of Diplomacy / Roman Romanovich Rosen. – London., 1922. – P. 26.

Кириченко Е. Б. Эдоский трактат в регулировании работы дипломатических представительств Российской империи в Японии.

В статье предпринята попытка проанализировать содержание российско-японского трактата 1858 г., уделяя основное внимание тем его пунктам, где идет речь о назначении, правах и обязанностях дипломатического агента и консулов Российской империи в Японии. Рассматриваются особенности воплощения в жизнь положений договора, на основании чего делается вывод о реальных, а не задекларированных целях Российской империи при заключении соглашения. Архивные документы дают возможность узнать об оценке договора 1858 г. современниками событий.

Ключевые слова: Эдоский трактат 1858 г., Ансэйские договоры, Российская империя, Япония, консул, дипломатический агент.

Kyrychenko O. B. The Treaty of Edo in the Regulation of Russian Empire Diplomatic Representatives in Japan Work.

This article attempts to analyse Russia-Japan treaty (1858) content attending to those items that touch on an appointment, rights and duties of a diplomatic agent and consuls of Russian Empire in Japan. The characteristics of the treaty actualization are examined, and it is drawn a conclusion about real but not declared aims of Russian Empire when it concluded the agreement. The archival documents enable us to get to know about the contemporaries' appraisal of the treaty (1858).

Keywords: the treaty of Edo (1858), Ansei treaties, Russian Empire, Japan, consul, diplomatic agent.